

УДК 159.92

Semantic space of youth as a factor in the formation of life competence in the conditions of war

Семантичний простір молоді як чинник формування життєвої компетентності в умовах війни

Zazymko Oksana, candidate of psychological sciences, associate professor, leading researcher

Зазимко Оксана, доцент, кандидат психологічних наук, провідний науковий співробітник

E-mail: zazymko@uem.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-0422-3669>

Shilovska Olena, candidate of psychological sciences, senior researcher

Шиловська Олена, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник

E-mail: elenashilovska@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7256-9365>

Laboratory of Cognitive Psychology of the G.S. Kostiuk Institute of Psychology of NAES of Ukraine

2, Pankivska str., Kyiv, 01033

Лабораторія когнітивної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Паньківська, 2, Київ, 01033

Abstract

The study aims to define the semantic fields of the "life competence" concept and clarify the nature of the relationship between understanding this concept and the setting of life tasks by young people in war. The goal was achieved by solving the following tasks in turn: clarifying the etymology of the "life competence" concept and its content and structural components as semantic fields of understanding this

concept in everyday and scientific contexts; studying the semantic space of understanding life competence by young people in war conditions; determining the impact of the peculiarities of understanding the "life competence" concept by young people on their life tasks. The tasks were solved with the help of theoretical (theoretical and methodological analysis, comparison and generalization of results), empirical (semantic differential method, narrative survey method), and mathematical (factor and correlation analyses) methods. The conducted theoretical and empirical research has shown a sufficient cognitive complexity of the "life competence" concept young people's understanding and concepts closely related to it: "life experience", "life task", "difficult life situation", as well as the closeness of semantics to scientific contexts. It has been found that the semantic fields of these concepts are in close direct relationship, which are logically interpreted in the context of everyday thinking and modern psychological science. Defined positive correlations of the criteria for understanding the "life competence" concept by young people with the life tasks that young people set during the war: development, education, family mutual assistance, helping others, solving problems of material support, preserving psychological health, which allowed us to characterize the features of young people semantic space by their life tasks priorities

Keywords: *life competence, semantic space, difficult life situation, life experience, life task, war, youth.*

Анотація

Метою роботи є визначення семантичних полів концепту «життєва компетентність» та з'ясування характеру зв'язку розуміння означеного поняття з постановкою життєвих задач молоддю в умовах війни. Досягнення мети реалізовано в почерговому вирішенні завдань: з'ясування етимології поняття «життєва компетентність» та змістово-структурних її складових як семантичних полів розуміння цього концепту в побутовому та науковому контекстах; дослідження семантичного простору розуміння життєвої компетентності молоддю в умовах війни; визначення впливу особливостей

розуміння поняття «життєва компетентність» молодими особами на постановку ними життєвих задач. Вирішення завдань досягнуто за допомогою теоретичних (теоретико-методологічний аналіз, порівняння й узагальнення результатів), емпіричних (метод семантичного диференціалу, нарративний метод опитування), математичних (факторний та кореляційний аналізи) методів.

Проведене теоретичне та емпіричне дослідження засвідчили достатню когнітивну складність розуміння молодими людьми поняття «життєва компетентність» та понять, які тісно з ним пов'язані: «життєвий досвід», «життєва задача», «складна життєва ситуація», а також близькість семантики до наукових контекстів. З'ясовано, що семантичні поля означених понять перебувають у тісних прямолінійних зв'язках, які логічно інтерпретуються в контексті побутового мислення та сучасної психологічної науки. Визначено позитивні кореляції критеріїв розуміння молоддю поняття «життєва компетентність» з життєвими завданнями, які молоді особи поставили під час війни: розвиток, освіта, сімейна взаємодопомога, допомога іншим, вирішення проблем матеріального забезпечення, збереження психологічного здоров'я, що дозволило схарактеризувати особливості семантичного простору молоді за пріоритетами їхніх життєвих задач.

Ключові слова: життєва компетентність, семантичний простір, складна життєва ситуація, життєвий досвід, життєва задача, війна, молодь.

Вступ. Дослідження семантичного простору особистості є виявленням особливостей структури індивідуальної свідомості, на базі якої здійснюється сприйняття, суб'єктивна оцінка, класифікація, систематизація, порівняння чи уподібнення людиною певних понять, об'єктів, предметів, явищ як зовнішнього, так і внутрішнього світу, формується ментальна світу. З іншого боку, семантичний простір особистості обумовлюється її індивідуальним досвідом.

Життєвий досвід особистості зазнає глибоких змін у часи її перебування в постійних ситуаціях невизначеності, які принесла війна, та які часто несуть загрози не лише психологічному, психічному, а й фізичному здоров'ю та й життю в цілому. Перебування в кризових ситуаціях, пов'язаних з їх невизначеністю, передбачає постановку та розв'язання особистістю складних життєвих завдань. Продуктивність їх вирішення, в першу чергу, залежить від життєвої компетентності особистості, яка, на думку Н. В. Чепелевої, «є вагомим чинником, подолання особистістю складних непередбачуваних обставин, знаходження виходу із складних ситуацій, які на перший погляд не мають ефективного вирішення, сприяючи породженню різноманітних психологічних розладів, появі відчуття безпорадності та безнадії» (Chepeleva, 2024).

Життєва компетентність молоді, яка перебуває в стадії активного формування, у часи війни зазнає значних динамічних впливів. Життєві плани та задачі, що були визначені молоддю в довоєнний час, зазнають суттєвих змін і потребують вирішення нових задач, способи розв'язання яких досить часто не передбачались у формуванні їхньої життєвої компетентності раніше. Усвідомленість і адекватне оцінювання власних можливостей, що об'єктивується в семантичному просторі особистості, є чинником формування її життєвої компетентності.

Поняття «життєва компетентність» для сучасної психологічної науки стало вже категоріальним. Проте розуміння цього феномену не є однозначним. Визначення життєвої компетентності відбувається з соціально-філософського, педагогічного, психологічного та інших спрямувань наукових поглядів. Проте й кожна особистість, ґрунтуючись на поняттях власної мовної картини світу, яка лінгвалізує її образ світу, має певні особливості розуміння цього поняття, які безпосередньо впливають на формування її життєвої компетентності. Тому, робота присвячується дослідженню семантичного простору понять, пов'язаних із розумінням та формуванням життєвої компетентності й постановкою

життєвих завдань молоддю в часи активних воєнних дій на території країни проживання, що, звісно, раніше не було досліджено.

Метою дослідження є визначення семантичних полів концепту «життєва компетентність» та з'ясування характеру зв'язку розуміння означеного поняття з постановкою життєвих задач молоддю в умовах війни.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**: (1) з'ясування етимології поняття «життєва компетентність» та змістово-структурних її складових як семантичних полів розуміння цього концепту в побутовому та науковому контекстах; (2) дослідження семантичного простору розуміння життєвої компетентності молоддю в умовах війни; 3) визначення впливу особливостей розуміння поняття «життєва компетентність» молодими особами на постановку ними власних життєвих задач.

Методи й методики дослідження. Для розв'язання першого завдання дослідження застосовано теоретико-методологічний аналіз сучасних українських першоджерел із означеної проблематики. Для розв'язання другого та третього завдань застосовано: емпіричні методи (метод семантичного диференціалу для визначення семантичних полів розуміння понять «життєва компетентність», «життєвий досвід», «життєва задача», «складна життєва ситуація»; нарративний метод опитування для з'ясування пріоритетів життєвих задач молоді в умовах війни) та математичні методи (факторний і кореляційний аналізи). Для формулювання висновків застосовано порівняння й узагальнення результатів дослідження.

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленні розуміння того, як когнітивні та мовні структури, що відображають особисті та соціальні сенси, впливають на адаптацію й виживання особистості в складних, кризових умовах.

Результати дослідження можуть бути використані в практиці для створення програм реінтеграції ветеранів та цивільних людей, які повертаються до мирного життя після війни. Врахування змін семантичного простору особистості в умовах війни дозволить розробляти більш ефективні заходи

психологічної допомоги, що сприятиме формуванню адекватних життєвих стратегій і підвищенню рівня адаптації до нових умов життя.

Результати теоретичного дослідження

Етимологію поняття «життєва компетентність» наближену до сучасного побутового контексту доцільно з'ясувати за словниковими джерелами української мови. Слово «competere» латинського походження, google переклад якого видає два значення: «компетентність» та «компетенція», що свідчить про нерозрізненне в той час розуміння цих двох фундаментальних понять для сучасної науки. Близькими українськими словами до латинського його контексту є «відповідність», «узгодженість», «вправність», «достатність», «адекватність» тощо, тобто такі поняття, які в цілому підкреслюють обізнаність людини, її знання та досвід у вирішенні певних задач. За уточненням І. Г. Єрмакова, термін «компетентність» найчастіше використовують як синонім понять «поінформованість», «обізнаність», «авторитетність», які конкретизуються щодо різних галузей (Iermakov, 2005).

На сайті асоціації українських редакторів (Tlumachni slovnyku suchasnoyi ukrayins'koyi movy, 2024) наведений список словників, розпочинаючи від словника Б. Д. Грінченко (1907-1909). Втім, вперше слово «компетентність» з'являється в словнику української мови, виданим Інститутом мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР в 11 томах (1970—1980), приклади в якому з цим словом датуються не раніше 1956 роком. Компетентність у ньому визначена як «властивість за значенням компетентний». Тож, саме слово «компетентність» ще не мало власного значення. Термін «компетентний» у цьому ж словнику визначається двома значеннями: (1) Який має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий; Який ґрунтується на знанні; кваліфікований; (2) Який має певні повноваження; повноправний, повновладний.

Сучасний вільний словник «Вікісловник» тлумачить обидва терміни. Слово «компетентний» не зазнало змін і має ті ж самі два значення: (1) добра

обізнаність із чим-небудь; (2) коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи. «Компетентність» у Вікісловнику визначається як «динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність» (Vikislovnyk, 2024). Тобто, компетентність обумовлюється певними особистісними якостями, які забезпечують успішність вирішення відповідних соціальних завдань.

Латинське слово прижилось у багатьох мовах світу. У проекті багатомовного онлайн-словника «Словненья», розпочатого у 2005 році випускниками Києво-Могилянської академії, «компетентність» має переклади: (1) вміння, здатність, здібність, компетентність, компетенція, правомочність, статок, уміння; (2) вміння, ноу-хау; (3) дар, здібність, схильність; (4) здатність, придатність; (5) знання, компетенція; (6) кваліфікація, компетенція; (7) компетентність, компетенція, обізнаність (Slovnenya, 2024).

Отже, в розумінні близькому до побутового поняття «компетентність» має досить широке семантичне поле, що об'єднує лексичні групи за спільністю змісту, понятійною, предметною, функціональною схожістю явищ, які вони позначають: від загальної обізнаності до ноу-хау як технологічного знання й досвіду та до дару як обдаровання людини.

У науковий обіг української психології поняття «життєва компетентність» ввійшло наприкінці дев'яностих років, завдячуючи роботам Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, І. П. Ящук, яке визначено як складне утворення, що об'єднує знання, уміння та навички, життєвий досвід, життєві досягнення особистості (Sokhan' & Yermakov, 2000).

На сьогодні проблематику формування життєвої компетентності розглядає низка українських вчених. Зосередимося на аналізі смислового поля цієї дефініції провідних науковців.

І. Г. Єрмаков, визначаючи життєву компетентність як знання, вміння, життєвий досвід особистості, необхідні для розв'язання життєвих завдань і

продуктивного здійснення життя як індивідуального проекту, серцевиною її розглядає здатність особистості розробляти своє життя як проект, визначати цільові та смисложиттєві параметри. Науковець виокремив два основні блоки компетенцій, які утворюють життєву компетентність особистості: базові (особистісно-центровані), до складу яких автор відносить фізичну, когнітивну, емоційно-вольову та духовну компетенції і пов'язані з ними здатності; похідні (суспільно-центровані), які розвиваються на основі базових і визначають успішність життєдіяльності особистості у конкретних її сферах (наприклад, економічній, соціальній, сімейно-побутовій, політичній, культурній тощо) (Yermakov, Puzikov, 2007).

В. В. Зарицька, розглядаючи життєву компетентність як найсуттєвішу детермінанту самореалізації особистості, в її змісті розглядає сукупність компетенцій у різних сферах діяльності: пізнавальній, мотиваційній, емоційно-вольовій, спілкування і поведінки, пов'язані зі ставленням до самого себе та компетенції профільного спрямування. Такий підхід характерний для розуміння компетентності в педагогічному контексті (Zarytska, 2006).

М. Д. Степаненко вважає, що невід'ємною, системоутворювальною складовою життєвої компетентності особистості є відповідальність: екзистенційна (відповідальність за свою долю), особистісна (відповідальність за свої вчинки і дії), соціальна (відповідальність за їх соціальні наслідки). Його розумінню більш характерні соціально-філософські контексти, на основі яких автор виокремлює виміри життєвої компетентності: метаантропологічний, який фіксує здатність особистості до індивідуального відтворення основних атрибутів людського життя у процесі самого життя, до продуктивного вирішення життєвих завдань, що визначаються специфікою людського способу буття у світі, та який включає такі складові: духовність, критичне мислення, екзистенційна відповідальність; індивідуально-особистісний, який фіксує спроможність людини бути особистістю і жити як особистість, тобто бути здатною до самовизначення і самоздійснення, відшукування і реалізації свого покликання і призначення, до здійснення вчинку на особисту відповідальність

та включає такі складові: здатність до самовизначення, самоздійснення, самокорекції із дотриманням певних законів суспільного співбуття, врахуванням перспективи я-інший-третій (кожний), що передбачає здатність до самопізнання, саморефлексії, усвідомлення ціннісно-сміслових орієнтирів власного життя, усвідомлення відповідальності – екзистенційної, особистісної і соціальної – за власне життєвизначення і життєздійснення; ситуативний, який фіксує здатність особистості адекватно реагувати на обставини життя і знаходити адекватні рішення у конкретних життєвих ситуаціях і включає складові: пізнавально-когнітивну, ціннісно-сміслову і діяльнісну; соціальний, що фіксує здатність особистості до продуктивного вирішення життєвих завдань, що визначаються специфікою соціального способу буття людини як у цілому, так і в його історичній і соціокультурній конкретності та включає складові: загальні чесноти – чесність, справедливість і сміливість; значення і смисли, вироблені спільнотою і традицією, „значущі інші”, почуття любові, доброзичливості, солідарності; орієнтація на усвідомлення власного призначення та знаходження справи, у якій воно може бути реалізоване (В. Франкл), що потребує наявності в особистості таких соціально значущих якостей як: цілеспрямованість, вольова наполегливість, відповідальність; інноваційне ставлення особистості до себе і світу, що вимагає здатності до професійної і соціальної мобільності, неперервної освіти, професійного і духовного самовдосконалення і, зрештою, забезпечується такими здатностями, як творче сприйняття минулого досвіду і майбутніх можливостей і трансгресивністю – готовністю подолати встановлені межі, усталені норми та правила (Stepanenko, 2006).

Психологічний підхід до тлумачення життєвої компетентності характерний для досліджень П. П. Горностая. З погляду автора, компетентність – це здатність особистості опанувати свої психологічні ролі, стати повноправним суб'єктом цих ролей, вводити рольову поведінку в процес власної життєдіяльності та життєтворчості, що дає змогу розв'язувати різні життєві потреби. На його думку компетентна людина здатна: приймати

рішення відносно себе та прагнути до розуміння власних почуттів і вимог; блокувати неприємні почуття та власну невпевненість; знати, як досягати мети найефективнішим чином; правильно розуміти бажання, очікування і вимоги інших людей, враховуючи їхні права; розуміти, як з урахуванням окремих обставин і часу поводитися, беручи до уваги інтереси інших людей, власні вимоги; усвідомлювати, що компетентність не має нічого спільного з агресивністю і передбачає повагу прав і обов'язків інших (Hornostai, 2000).

Найбільш широке й глибоке розуміння життєвої компетентності з психологічного погляду наводить Н. В. Чепелева, з якого можна вичленити три найвагоміші характеристики цього концепту: життєва компетентність є властивістю особистості, що забезпечує продуктивне розв'язання життєвих задач, які постають перед людиною упродовж її життя; вона базується на усвідомленні особистісного досвіду і є вагомим чинником саморозуміння, саморозвитку та самоздійснення; розвинена життєва компетентність збагачує особистісний досвід людини, дозволяючи їй не лише успішно долати життєві перешкоди, а й вибудовувати особисті та життєві проекти та створювати відповідні стратегії їх реалізації (Chepeleva, 2023).

Проте розуміння поняття в побутовій свідомості різних соціальних груп досить часто не відповідає науковому його трактуванню. Семантичне поле будь-якого поняття відображає його зміст та репрезентує засади пізнання й категоризацію навколишньої дійсності в індивідуальній свідомості особистості, оскільки семантика тісно пов'язана з процесом називання, що здійснюється на різних етапах когнітивного опрацювання інформації. Дослідженню семантичного простору концепту присвячено не мало лінгвістичних праць, які вказують на важливість його дослідження з метою вивчення особливостей світобачення різних спільнот (Dyachuk, 2022; Iastremska, 2021; Pradid, 1997; Selivanova, 2008). Такі дослідження відштовхуються від розуміння категоріальної структури мислення, про що вказував ще Ф. де Соссюр: «мислення, хаотичне за природою, змушене деталізуватися розкладаючись» (Sossyur, 1999, 112). Іншими словами, без «розкладання» на структурно-

сміслові частини будь-яка інформація з соціокультурного чи власного досвіду не упорядкується в знання та не перетворюється в індивідуальний досвід.

Психологічними дослідженнями доведено, що розуміння й інтерпретація власного життєвого досвіду відбивається в постановці особистістю власних життєвих завдань та в побудові особистісного й життєвого проєктів (Chereleva, 2023, 2014; Smul'son, 2019; Rudnytska, 2023; Hutsol, 2023; Zarets'ka, 2016).

Семантичний простір особистості відображає її уявлення про навколишню дійсність. Картина світу, яка існує в індивідуальному досвіді людини, знаходить своє відображення в називанні того чи іншого об'єкта дійсності (Iastrem'ska, 2021). Вибір назви зумовлюється однією чи декількома ознаками предмета, які є найпомітнішими й визначальними й водночас вирізняють його від решти йому подібних. Таку ознаку називають мотиваційною (Selivanova, 2008)). Мотиваційна ознака виражає внутрішню форму слова через відповідну «лексичну морфему». За допомогою внутрішньої форми проявляється смисл, що не обмежується «простором» одного слова, навіть якщо воно є носієм цього смислу за перевагою (Dyachuk, 2022).

Окрім того, між лексемами, як стверджує В. Дячук, існують мотиваційні зв'язки, які виявляють особливості структури ментального світу людини та «відкривають» принципи, за якими людина категоризує навколишню дійсність. Постійне використання того чи того слова (морфеми) свідчить про релевантність конкретної реалії для носіїв мови та про те, що ті об'єкти навколишньої дійсності, які названі іменем цієї реалії на підсвідомому рівні для носіїв мови пов'язані між собою, і відповідно пов'язані на рівні семантичному. Мотиваційні відношення, як вказує авторка, відіграють важливу роль у виявленні спільного компоненту (семи), що об'єднує лексеми в єдиний мотиваційний ряд. Чим міцніший семантичний зв'язок, то більш зрозумілою є мотивація в дериватів, оскільки їх об'єднує більше спільних значень (Dyachuk, 2022).

Результати емпіричного дослідження

Проведене дослідження, яке спрямовано на досягнення більш широкої мети, охопило понад 200 осіб. На вибірці 220 респондентів, віком від 17 до 54 років (174 особи жіночої статі та 46 чоловічої) виокремлено найбільш поширені життєві завдання, які досліджувані ставлять перед собою під час війни: самоосвіта, освіта, розвиток, саморозвиток, самовдосконалення, допомога оточуючим в різних формах та в різних сферах життя; завдання, що передбачали вирішення проблеми матеріального забезпечення та збереження психічного здоров'я, а також збереження сімейних стосунків та взаємопідтримка в сім'ї (Shylovska, 2023).

Проведене в межах теми цієї статті теоретичне дослідження показало, що проблема визначення життєвої компетентності на сьогодні залишається відкритою. Поліфонічне розуміння цього поняття в психологічній науці, яке вже міцно вкоренилось і в побутовому мисленні, обростає відмінними індивідуальними смислами в різних поколінь. Проте, саме індивідуальне розуміння життєвої компетентності спрямовує її формування в необхідному, на погляд конкретної особистості, векторі. Тому звернемося до аналізу семантичного поля розуміння поняття «життєва компетентність», та понять, які за теорією Н.В. Чепелевої тісно з ним пов'язані, а саме: «життєвий досвід», «життєва задача», «складна життєва ситуація».

Із загальної вибірки 60 респондентів молодого віку, серед яких 27,6 % чоловіків та 72,4 % жінок, виконали завдання на почергове оцінювання кожне з понять за певними характеристиками, ступінь вираження яких виражений шкалою від 7 до 1, де: «7» найбільший ступінь вираженості такої характеристики, а «1» найбільший ступінь вираженості характеристики-антоніму вказаного прикметника.

За результатами опитування здійснено конфірматорний факторний аналіз (CFA) з повертанням Варімакс і відбором факторів для інтерпретації за критерієм Кайзера (Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization). За вказаними установками для інтерпретації відібрано по 5 факторів з кожного

наведеного поняття, що свідчить про достатню диференційованість (когнітивну складність) цих понять у свідомості молодої людини.

Поняття «*життєва компетентність*» описується факторами:

1) лабільна стійкість (31 % сукупної дисперсії) – [активний] 0,875; [стійкий] 0,875; [рухомий] 0,875; [необмежений] 0,853; [сильний] 0,853; [хороший] 0,816; [упорядкований] 0,792;

2) гармонійність (24 %) – [теплий] 0,914; [красивий] 0,868; [спокійний] 0,842; [лагідний] 0,804; [чистий] 0,788; [таємничий] 0,489;

3) широта (12 %) – [широкий] 0,845; [хороший] - 0,481; [лагідний] 0,444; [таємничий] 0,441; [упорядкований] 0,414;

4) фундаментальність (11 %) – [великий] 0,849; [важкий] 0,743; [чистий] 0,410;

5) безпечність (9 %) – [безпечний] 0,884; [таємничий] 0,556.

Сукупна дисперсія проінтерпретованих факторів становить 87 %

Поняття «*життєвий досвід*» описується факторами:

1) упорядкованість (21 %) – [упорядкований] 0,950; [чистий] 0,866; [безпечний] 0,624; [впевнений] 0,610; [важкий] - 0,603; [таємничий] 0,559; [швидкий] 0,423;

2) необмеженість (21 %) – [необмежений] 0,867; [стійкий] 0,825; [рухомий] 0,806; [таємничий] 0,676; [сильний] 0,644; [широкий] 0,517;

3) позитивна сила (18 %) – [хороший] 0,905; [великий] 0,896; [сильний] 0,573; [важкий] 0,550; [активний] 0,500;

4) позитивна динамічність (15 %) – [теплий] 0,845; [красивий] 0,831; [швидкий] 0,509;

5) захищеність (12 %) – [лагідний] 0,809; [активний] 0,707; [впевнений] 0,532.

Сукупна дисперсія проінтерпретованих факторів становить 86 %.

Поняття «*життєва задача*» описується факторами:

1) приємна таємничість (26 %) – [лагідний] 0,932; [чистий] 0,842; [теплий] 0,837; [красивий] 0,736; [таємничий] 0,727; [швидкий] 0,574; [спокійний] 0,496;

2) бажана складність (21 %) – [хороший] 0,926; [важкий] 0,924; [сильний] 0,789; [активний] 0,697; [упорядкований] 0,505;

3) безпечна необмеженість (18 %) – [необмежений] 0,840; [рухомий] 0,790; [безпечний] 0,712; [упорядкований] 0,702; [активний] 0,492; [спокійний] 0,445;

4) обсяг (10 %) – [великий] 0,886;

5) поступова динамічність (9 %) – [стійкий] 0,885; [швидкий] 0,588; [спокійний] 0,519.

Сукупна дисперсія проінтерпретованих факторів становить 85 %.

Поняття «*складна життєва ситуація*» описується факторами:

1) результативність (29 %) – [чистий] 0,925; [хороший] 0,879; [красивий] 0,825; [лагідний] 0,786; [спокійний] 0,652; [безпечний] 0,621; [швидкий] 0,542; [теплий] 0,496; [активний] 0,406;

2) необмеженість (19 %) – [стійкий] 0,877; [необмежений] 0,826; [швидкий] 0,703; [безпечний] 0,499; [упорядкований] 0,474; [рухомий] 0,460; [лагідний] 0,448;

3) динамічний обсяг (14 %) – [великий] 0,888; [рухомий] 0,733; [упорядкований] 0,685; [активний] 0,561;

4) складність (13 %) – [сильний] 0,950; [важкий] 0,723; [спокійний]- 0,554;

5) невизначеність (11 %) – [таємничий] 0,856; [активний]- 0,643; [теплий] 0,514

Сукупна дисперсія проінтерпретованих факторів становить 86 %.

Факторні значення досліджених понять збережено в результатах опитування. Їх задіяно в кореляційному аналізі з метою визначення тісноти семантичних полів поняття «життєва компетентність» з іншими проаналізованими поняттями. Результати аналізу представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Кореляції критеріїв розуміння поняття «життєва компетентність»

Критерії розуміння понять	Лабільна стійкість	Гармонійність	Широта	Фундаментальність	Безпечність
ЖД_Упорядкованість		0,366**		-0,343**	
ЖД_Необмеженість	0,419**		0,267*		0,377**
ЖД_Позитивна сила	0,663**		-0,406**	0,368**	
ЖД_Позитивна динамічність	-0,354**	0,638**		0,283*	0,352**
ЖД_Захищеність	0,279*			-0,596**	
ЖЗ_Приємна таємничість	0,304*			0,347**	0,518**
ЖЗ_Бажана складність	0,323*		-0,306*	0,440**	-0,429**
ЖЗ_Безпечна необмеженість		0,532**	0,289*		
ЖЗ_Поступова динамічність	0,552**			-0,451**	
СЖС_Позитивність результату		0,267*			0,572**
СЖС_Необмеженість		-0,521**	0,269*	-0,257*	
СЖС_Активність обсягу			0,331**		-0,330*
СЖС_Невизначеність		0,402**	-0,402**		

* – $p \leq 0,05$;

** – $p \leq 0,01$;

Умовні позначення: «ЖД» – «життєвий досвід», «ЖЗ» – «життєва задача», «СЖС» – «складна життєва ситуація»

Зв'язки критеріїв розуміння поняття «життєва компетентність» з виокремленням досліджуваними певного виду життєвих завдань в умовах війни (Shylovska, 2023) наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

Кореляції критеріїв розуміння поняття «життєва компетентність» із життєвими завданнями

Життєві завдання	Лабільна стійкість	Гармонійність	Широта	Фундаментальність	Безпечність
Розвиток (саморозвиток, самовдосконалення)	0,521**	0,367**	0,500**		0,356**
Освіта (самоосвіта)	0,572**	0,458**	0,553**	0,740**	
Сімейна взаємодопомога, підтримка			0,333**	0,458**	
Допомога іншим (ЗСУ, постраждалим тощо)				0,327*	0,458**

Вирішення проблем матеріального забезпечення				0,531**	0,509**
Збереження психологічного здоров'я	0,330*	0,364**	0,348**		0,614**

* – $p \leq 0,05$;

** – $p \leq 0,01$;

Кореляційні аналізи показали тісні зв'язки в обох здійснених випадках.

Обговорення результатів дослідження

Етимологічний аналіз поняття «компетентність» у побутовому розумінні, які засвідчено в українських тлумачних словниках, указує на його вторинність щодо понять «компетенція» та «компетентний», які, на відміну від поняття «компетентність» виділяють такі характеристики людини як обізнаність, кваліфікованість, повноправність у якійсь конкретній галузі знань чи повноважень. Розуміння цього поняття в українській культурі в першу чергу ґрунтувалось на його співвіднесенні зі знаннями, вміннями та навичками, втім у інших культурах допускалось його прирівнювати до здібностей, здатностей, схильностей та, навіть, дару.

Сучасне побутове розуміння поняття «компетентність» не обмежується певною галуззю її вираження, але здебільшого виражається в навчальній та професійній діяльності, а також здатності соціалізуватися. Компетентність розуміється як динамічна комбінація різних особистісних властивостей та якостей, які забезпечують успішне виконання певної діяльності. Таке її розуміння наближує до визначення життєвої компетентності в психологічній науці.

В українській психологічній науці поняття «життєва компетентність» має значно ширші та більш конкретизовані смисли й у загальному розглядається як цілісне утворення, яке є складною системною властивістю усієї особистості, що характеризує її здатність зберігати та оптимально відтворювати, розвивати себе, своє життя, успішно діяти в різних життєвих ситуаціях, вирішувати складні життєві завдання та проблеми; здатність особистості вирішувати проблеми в усіх сферах життєдіяльності, втілювати життєві й соціальні ролі,

які ґрунтуються на життєтворчих знаннях, уміннях і навичках та життєвих досягненнях. Науковці здійснюють пошуки «серцевини» життєвої компетентності, яка утримує цілісність її складної системи та забезпечує продуктивність особистості. Спектр визначень такого стержня життєвої компетентності досить широкий, до нього можна віднести: свідоме ставлення до виконання різних життєвих і соціальних ролей (Yermakov, 2005); здатність особистості розробляти своє життя як проект, визначати цільові та смисложиттєві параметри (Sokhan', 2005); осмислення свого призначення, своєї долі, життєвих цілей, смислу життя й організація життєвого шляху (Tsyba, 2011); логічне поєднання ставлення і цінності, уміння та знання (Pustovit, 2008); відповідальність: екзистенційна (відповідальність за свою долю), особистісна (відповідальність за свої вчинки і дії), соціальна (відповідальність за їх соціальні наслідки) (Stepanenko, 2006); розвиток у дошкільників особистісних механізмів, зокрема таких, як наслідування, ідентифікація, імітація, емпатія, рефлексія, образ „Я”, совість (Kononko, 1999); опанування психологічних ролей (Hornostai, 2000); усвідомлення особистісного досвіду (Shepeleva, 2024).

В індивідуальній свідомості розуміння понять базується на індивідуальній картині світу, індивідуальному досвіді й організовується за принципами семантичного опрацювання інформації, зокрема: розкладання на структурно-сміслові частини та утворення між ними й іншими поняттями семантичних зв'язків, що упорядковує знання та формує індивідуальний досвід. Семантичний простір понять відображає систему уявлень та презентує впорядкований раціональний і чуттєвий досвід людини, саме в семантиці закарбовані принципи мислення представників певної спільноти. Дослідження семантичного простору поняття «життєва компетентність» у молоді проливає світло на принципи систематизації та категоризації їхнього життєвого досвіду та, водночас, на особливості його втілення не лише в комунікативних актах, а й дієвих формах її формування.

Емпіричне дослідження засвідчило достатню когнітивну складність розуміння молодими людьми поняття «життєва компетентність» та понять, які

в сучасній психологічній науці тісно з ним пов'язані: «життєвий досвід», «життєва задача», «складна життєва ситуація». Виділені критерії розуміння цих понять перебувають у тісних прямолінійних зв'язках, які логічно інтерпретуються в контексті побутового мислення та сучасної психологічної науки.

Індивідуальні критерії розуміння (семантичні поля) поняття «життєва компетентність» перебувають у тісних позитивних зв'язках із постановкою особистістю власних життєвих завдань та визначенні їх пріоритетності.

Висновки

1. Поняття «життєва компетентність» у побутовому контексті, який закріплено в словниках української мови, в першу чергу співвідноситься із системою знань, умінь та навичок, хоча в інших культурах спостерігаються дещо інші розуміння.

У сучасних українських наукових психологічних джерелах «життєва компетентність» здебільшого розглядається як складна системна властивостей усієї особистості, що сприяє успішній діяльності в різних життєвих ситуаціях, «серцевиною» якої є: свідоме ставлення до виконання різних життєвих і соціальних ролей; здатність особистості розробляти своє життя як проект; відповідальність; опанування психологічних ролей тощо, що в цілому узагальнено Н. В. Чепелевою в усвідомлення особистісного досвіду.

2. Семантичний простір поняття «життєва компетентність» у молоді, досліджений в умовах війни, має достатню когнітивну складність та тісні зв'язки з розумінням молодими людьми понять: «життєвий досвід», «життєва задача», «складна життєва ситуація» «життєва компетентність», які в сучасній психологічній науці також мають спільну семантику. Розуміння цих понять сучасною молоддю більш наближено до його розуміння в сучасній психології, ніж до побутового розуміння, та базується лише на позитивних характеристиках таких як: «активний», «стійкий», «рухомий», «безпечний» тощо. Критерії розуміння поняття «життєва компетентність» здебільшого в

прямих позитивних взаємозв'язках з критеріями розуміння споріднених термінів, проте є й зворотні, наприклад: «гармонійність» з критерієм розуміння складної життєвої ситуації «необмеженість»; «широта» з критерієм розуміння життєвого досвіду «позитивна сила» та з критерієм розуміння життєвої задачі «бажана складність» тощо. Аналіз взаємозв'язків критеріїв розуміння молоддю наведених понять дозволяє більш глибоко дослідити поля їхньої свідомості й засобів формування їхньої життєвої компетентності.

3. Особливості розуміння поняття «життєва компетентність» впливає на пріоритетність постановки молодими особами власних життєвих задач. Особи, які спрямовані на саморозвиток та вдосконалення, життєву компетентність оцінюють за критеріями «лабільна стійкість», «гармонійність», «широта», «безпечність», не приділяючи значної уваги в її розумінні «фундаментальності». Молоді особи, які ставлять завдання самоосвіти, життєву компетентність розглядають через «лабільна стійкість», «гармонійність», «широта», «фундаментальність». Особи, які здебільшого спрямовують свої завдання на взаємодопомогу в сімейному колі, розглядають життєву компетентність через «широта» й «фундаментальність». Ті, які передбачають допомогу за межами родини, та ті, які ставлять завдання вирішення проблем матеріального забезпечення себе та родини, розуміють це поняття здебільшого через «фундаментальність» та «безпечність». Молоді люди, які вбачають необхідність вирішення життєвих задач щодо збереження психологічного здоров'я, у розумінні життєвої компетентності є досить близькими до тих, які вирішують завдання самовдосконалення та саморозвитку.

Перспективи подальшого дослідження полягають у виявленні механізмів впливу семантичного простору особистості на формування її життєвої компетентності, що може стати основою для створення психологічних програм підтримки, спрямованих на покращення адаптивних можливостей людей в умовах кризи, зокрема війни.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

References

- Bilodid, I. K. (Ed.). (1970-1980). *Slovnnyk ukrayins'koyi movy : v 11 tomakh* [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
- Chepeleva, N. (2024). Osoblyvosti zhyttievoi kompetentnosti v umovakh viiny [Features of life competence in war conditions]. *Technologies of intellect development*. Vol 8, № 1 (35). https://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/view/46 [in Ukrainian].
- Chepeleva, N.V. (2023). Rozvyazannya smyslovykh zadach u zhyttyeviy kompetentnosti osobystosti [Solving of sense problems in the personality life competence]. *Tekhnolohiyi rozvytku intelektu – Intelligence development technologies*, Vol. 7, 1 (33). Retrived from: https://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/618/190 [in Ukrainian].
- Dyachuk, V. (2022) Semantychnyy prostir kontseptu yak dzherelo interpretatsiyi yoho zmistu [Semantic concept space as a source of its content interpretation]. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Literary studies. Linguistics. Folkloristics*. 1(31). 12-16. [in Ukrainian].
- Hornostai P. (2000) Zhyttieva kompetentnist v umovakh obmezhenosti zhyttievoho svitu [Life competence in conditions of limited life world]. *Kroky do kompetentnosti ta intehratsii v suspilstvo : nauk.-metod. zb.* Kyiv : Kontekst. 44–47. [in Ukrainian].
- Hutsol, K. (2023). Dyskursyvni konteksty formuvannya zhyttievoyi kompetentnosti ukrayins'koyi molodi pid chas viyny [Discussional contexts of the formation of life competence of ukrainian youth during the war]. *Visnyk*

Natsional'noho universytetu oborony Ukrainy, 76(6), 29–36.

<https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-76-6-29-36/> [in Ukrainian].

Iamnytskyi V. M. (2006) Rozvytok zhyttietvorchoi aktyvnosti osobystosti: teoriia ta eksperyment [Development of life-creating activity of the individual: theory and experiment]. Odesa : PNTs APN Ukrainy ; SVD Cherkasov M.P. [in Ukrainian].

Iastremska, T. (2021). Modeliuvannia ukrainskoho dialektoho prostoru: kontsepty VERKH / NYZ [Modeling Ukrainian dialect space: concepts TOP / BOTTOM]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha. [in Ukrainian].

Iermakov, I. (2005) Proektnyi pidkhid u shkoli zhyttievoi kompetentnosti [Project approach in the life competence school]. *Resource: Osvita.ua*. Retrieved from <https://osvita.ua/school/method/technol/1412/> [in Ukrainian].

Kononko, O. L. (1999). Stratehichna meta vykhovannya–zhyttyeva kompetentnist' dytyny [The strategic goal of education is the life competence of the child]. *Doshkil'ne vykhovannya*, 5, 3–6. [in Ukrainian].

Pradid, Yu. (1997). Frazeolohichna ideohrafiia: Problematyka doslidzhen: monohrafiia [Phraseological ideography: research issues: monograph]. Kyiv: Simferopol. [in Ukrainian].

Pustovit, N. A. (2008). Zhyttyeva kompetentnist' [Life competence]. *Entsyklopediya osvity (Akad. ped. nauk. Ukrainy)*. Kyiv : Yurinkom Inter. [in Ukrainian].

Rudnytska, S.Yu. (2023) Mifolohichni mekhanizmy interpretatsiyi dosvidu v konteksti rozvytku zhyttyevoyi kompetentnosti osobystosti. [Mythological mechanisms of experience's interpretation in the context of development of life competence of personality]. *Aktual'ni problemy psykholohiyi: Zbirnyk naukovykh prats' Instytutu psykholohiyi imeni HS Kostyuka NAPN Ukrainy. Psykholohichna hermenevtyka*, V.2 (14). 13–23. [in Ukrainian].

Selivanova, O. (2008). Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy: pidruchnyk [Modern Linguistics: Directions and Problems: A Textbook]. Poltava: Dovkillia-K. [in Ukrainian].

Shvalb, Yu. M. (2009) *Psykholohichni aspekty kompetentnisnoho pidkhodu v osviti* [Psychological aspects of the competence approach in education]. *Realizatsiya yevropeys'koho dosvidu kompetentnisnoho pidkhodu u vishchyy shkoli Ukrainy: materialy metodolohichnoho seminaru*. Kyiv : Pedahohichna dumka. 105-113 p. [in Ukrainian].

Shylovska, O. (2023). *Psykholohichni osoblyvosti vyznachennya zhyttyevykh zavdan' v umovakh viyny* [Psychological features of defining life tasks in wartime] *Technologies of intellect development*. Vol 7, № 2 (34). https://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/view/46 [in Ukrainian].

Slovnenya (2024) Retrieved from <https://www.slovnnya.com/> [in Ukrainian].

Smul'son, M.L. (2019) *Rozvytok dorosloyi lyudyny u suchasnomu tranzytyvnomu sviti* [Adult development in the modern transitive world]. *Zhurnal Aktual'ni problemy psykholohiyi: zbirnyk naukovykh prats' Instytutu psykholohiyi imeni HS Kostyuka NAPN Ukrainy*. V. 8, 257-268. [in Ukrainian].

Sokhan', L., Yermakov, I. (2000) *Zhyttyeva kompetentnist' u tekhnolohiyi zhyttyezdiysnennya* [Life competence in the technology of life implementation]. *Kroky do kompetentnosti ta intehratsiyi v suspil'stvo: nauково-metodychnyy zbirnyk*. Kyiv: Kontekst. [in Ukrainian].

Sossyur, F. De (1999). *Kurs obshchej lingvistiki* [General linguistics course]. Ekaterinburg: Izd-vo Ural. un-ta. [in Russian]

Stepanenko, M. D. (2006) *Zhyttieva kompetentnist osobystosti: kontseptualni zasady ta sotsialni vymiry* : dys. kand. filos. nauk [Life competence of the individual: conceptual foundations and social dimensions : diss. kand. filos. sci. Kharkiv, 2006. [in Ukrainian].

Tlumachni slovnyky suchasnoyi ukrayins'koyi movy [Explanatory dictionaries of the modern Ukrainian language] (2014). *Resource: Asotsiatsiya ukrayins'kykh redaktoriv*. Retrieved from <https://www.uaredactor.com.ua/tlumachni-slovnyky-suchasnoyi-ukrayins'koyi-movy/> [in Ukrainian].

Tsyba V. T. (2011). Теоретичні засади соціальної психології: системний підхід [Theoretical foundations of social psychology: a systematic approach]. Kyiv : Університет «Україна». [in Ukrainian].

Vikislovnik (2024). Retrieved from https://uk.wiktionary.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0 [in Ukrainian].

Yermakov, I. H., & Puzikov, D. O. (2009) Struktura zhytlyevoyi kompetentnosti: zhytlyetvorchi kompetentsiyi osobystosti [Structure of life competence: life-creating competences of the individual]. *Kompetentnisno spryamovana osvita: pershyy dosvid, porivnyal'ni pidkhody, perspektyvy: mater. Vseukr. nauk.-prakt. konf.* Vol. 28, 20–25. [in Ukrainian].

Yermakov, I. H., Puzikov, D. O. (2007) Zhytlyetvorchi kompetentsiyi osobystosti [Life-creating competences of the individual]. *Aktual'ni problemy navchannya ta vykhovannya lyudey z osoblyvymy potrebamy: zb. nauk. pr. № 3 (5)*. Kyiv : Universytet «Ukrayina», 44–53. [in Ukrainian].

Yermakov, I. H., Sokhan', L.V. (Eds.). (2005). Zhyttieva kompetentnist osobystosti: vid teorii do praktyky [Life competence of the individual: from theories to practice]. Zaporizhzhia : Tsentrion. [in Ukrainian].

Zarets'ka, O. O. (2016). Dyskursyvni praktyky samoproektuvannya doroslykh [Discursive practices of self-projection of adults]. *Samoproektuvannya osobystosti u dyskursyvnomu prostori*. Kyiv : Pedahohichna dumka. 140–172. Retrived from: <http://lib.iitta.gov.ua/704560/> [in Ukrainian].

Zarytska, V.V. (2006). Formuvannia u starshoklasnykiv zdatnosti do samorealizatsii : Avtoref. dys. kand. psykhol. nauk [Formation of high school students the ability to self : Avtoref. kand. psychol. sci. diss.]. Kharkiv. [in Ukrainian].

Zazymko, O.V. (2017) Naratyvizatsiya replikatsiynykh utvoren' kul'tury povsyakdennosti yak zasib pobudovy zhytlyevykh syuzhetiv u yunats'komu vitsi [Narrativization of replicative forms of everyday culture as a means of

constructing life stories in youth]. *Aktual'ni problemy psykholohiyi: V. 2: Psykholohichna hermenevtyka, 10*. Житомир, Вид-во Житомирського державного університету ім. І. Франка. 38–51. [in Ukrainian].

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Авторське право (c) 2024 Zazymko Oksana Зазимко Оксана,

Shilovska Olena Шиловська Олена

Отримано: 30.08.2024

Відрецензовано: 04.10.2024

Опубліковано: 21.10.2024

DOI: <https://doi.org/10.31108/3.2024.8.2.1>